

TAUTOSAKOS VERTĖS KRITERIJAI IR JOS TYRIMO METODAI JONO BALIO DARBUOSE

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

XX a. formuojantis lietuvių folkloristikai kaip mokslui ryškų vaidmenį jos kūrimosi procese atliko žinomas tautosakininkas ir etnologas Jonas Balys. Šiomet jam sukanka 90 metų. Jubilato įnašas į Lietuvos mokslą ir kultūrą per tą netrumpą jam skirtą gyvenimą — gana įspūdingas. Prieš įvertinant J. Balio darbus, jų reikšmę, pirmiausia glaustai bus pateikti pagrindiniai jo biografijos bei mokslinės veiklos faktai.

Jonas Balys gimė 1909 m. liepos 2 d. Kupiškio valsčiuje, Krasnovo vienkiemyje. Mokėsi Kupiškio progimnazijoje. 1928 m. baigė Panevėžio mokytojų seminariją. Vadovavo anuomet seminarijoje veikusiai Tautotyros ir senienų rinkimo draugijai, kurios garbės nariai buvo mokytojai Petras Būtėnas ir Jurgis Elisonas, žinomi kaip aktyvūs tautosakos rinkimo organizuotojai. Kauno, Graco, Vienos universitetuose J. Balys studijavo etnologiją, folkloristiką ir istoriją. 1933 m. Vienoje už darbą „Šamanizmas Malakoje ir Indonezijoje“ („Der Schamanismus in Malakka und Indonesien“) jam suteikiamas filosofijos daktaro laipsnis¹. Helsinkyje rašo lyginamąjį naratyvų tyrinėjimą „Griaustinis ir velnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje“, kurį kaip habilitacinį darbą apgina Kauno Vytauto Didžiojo universitete². 1933–1935 m. dirba šiame universitete vyresniuoju asistentu, o nuo 1942 m. tampa Vilniaus universiteto docentu ir Tautotyros katedros vedėju. 1935 m. Kaune įkūrus Lietuvių tautosakos archyvą J. Balys jam vadovauja iki 1944 m. Jo iniciatyva leidžiamas tęstinis archyvo leidinys „Tautosakos darbai“ (1935–1940 m. pasirodė septyni tomai).

Baigiantis karui 1944 m. J. Balys emigruoja į Vokietiją. Iki 1945 m. dirba asistentu Freiburge Vokiečių liaudies dainų archyve, o 1946–1948 m. — tautosakos ir etnologijos ekstraordinariu profesoriumi Pabaltijo universitete Hamburge. Pasitraukus į Vakarus, J. Balio tautosakos ir etnologijos tyrinėjimai spausdinami Vokietijoje, Šveicarijoje, Švedijoje: „Litauische Hochzeitsbräuche“ (Hamburgas, 1946), „Lietuvių mitologija“ (Fulda, 1 — 1946, Viurcburgas, 2 — 1947), „Lietuvių tautosakos skaitymai“ (Tiubingenas, 1947), „Fastnachtsbräuche in Litaunen“ (Bazelis, 1948), „Die Sagen von den litauischen Feen“ (Getingenas, 1948), „Litauische Volksbräuche; volkskundliche Skizzen“ (Stokholmas, 1949)³.

1947 m. J. Balys persikelia į JAV. 1948–1952 m. dirba Blumingtono Indianos universitete išrymaus amerikiečių folkloristo Stitho Thompsono asistentu. Aktyviai bendradarbiauja JAV rengiamose enciklopedijose, pateikdamas joms straipsnių apie

lietuvių tautosaką ir mitologiją („Standart Dictionary of Folklore, Mythology and Legend“. Niujorkas, 1949–1950, „Lietuvių enciklopedija“. Bostonas, 1953–1985)⁴. 1948–1952 m. J. Balys dirba Šiaurės Amerikos Arkties institute moksliniu bendradarbiu, o 1956–1981 m. – Kongreso bibliotekoje Vašingtone kaip Baltijos kraštų specialistas.

1951–1989 m. J. Balys leidžia tęstinį leidinį „Lietuvių tautosakos lobynas“ (11 tomų), kuriame paskelbia vertingos Lietuvoje ir iš Amerikos lietuvių užrašytos tautosakos. Šiai serijai publikuoti jis įsteigė Lietuvių tautosakos leidyklą, kuri veikė iki 1989 m. pradžios. Anglijoje išleidžiamos jo parengtos knygos „Lietuvių mitologiškos sakmės“ (1956) ir „Užburti lobiai“ (1958)⁵. JAV išeina iš spaudos: „Istoriniai padavimai: Lithuanian Historical Legends“ (1949), „Lietuvių liaudies pasaulėjauta: tikėjimų ir papročių šviesoje“ (1966)⁶.

J. Balys aktyviai reiškėsi visuomeninėje veikloje: 1964–1967 m. buvo Lituaniistikos instituto prezidentas, 1979–1981 m. – VLIK'o valdybos vicepirmininkas informacijos ir spaudos reikalams. Jis pritarė tautininkų pažiūroms ir buvo jų žurnalo „Naujoji viltis“ vyr. redaktorius (1970–1980 m., su pertrauka 1977–1978 m.).

Tai – tik trumpa J. Balio gyvenimo ir tyrinėjimų apžvalga. Tačiau ir iš jos galima spręsti, kad J. Balys – plačių interesų mokslininkas. Jis pagrįstai laikomas vienu iškiliausių XX a. lietuvių tautosakininkų, pasižymėjusiu stebėtinu produktyvumu. J. Balio spausdintų tautosakinių darbų bibliografijoje, parengtoje Ritos Repšienės, išvardyti net 466 darbai – knygos ir straipsniai, parašyti 1926 – 1989 m. Lietuvoje, užsienyje studijuojant ir emigracijoje⁷. Pirmieji spaudoje pasirodę jo straipsniai – dar tik septyniolikmečio jaunuolio, jau tuomet rimtai besidomėjusio tautos praeitimi ir kultūra. Aktyvi J. Balio kūrybinė veikla truko daugiau nei pusę šimtmečio.

Šiame straipsnyje nesiekama apžvelgti visų J. Balio mokslinių darbų. Jie yra gana plačiai žinomi ir vis dar aktualūs, tebesantys mokslinėje apyvarčioje. Tai rodo kad ir praėjusiais metais (1998) Lietuvių literatūros ir tautosakos institute pradėti leisti jo „Raštai“⁸. Šio mokslininko išties pažymėtino jubiliejaus proga čia norima apmąstyti jo tyrinėjimų kryptį bei pobūdį: kokiais principais, teorijomis remtasi, kaip vertinta tradicinė lietuvių kultūra ir koks autoriaus požiūris į folkloristiką bei etnologiją iš viso, šių mokslų tikslus, siejant juos su lietuvių liaudies kūrybos tyrinėjimų aktualijomis.

J. Balio folkloristikos esmės ir funkcijų koncepcija formavosi gana plačiame kontekste: ne vien tautotyros studijų pagrindu Kauno universitete, bet ir tęsiant, gilinant šias studijas užsienyje – Austrijoje, Suomijoje. Vėliau jo mokslinėms pažiūroms galėjo daryti įtaką darbas Vokietijos bei JAV mokslinėse įstaigose, aukštosiose mokyklose.

Dar iki prasidedant Antrajam pasauliniam karui J. Balys susipažino su Europoje vyravusiomis etnologijos kryptimis ir šioje srityje pasireiškusiomis tendencijomis. Sukaupia patirtis jam padėjo susikurti požiūrį į šį mokslą, visų pirma į etnologijos šakos – folkloristikos tikslus, kurie suponuoja ir specifinius tautosakos tyrimo metodus. Tautosaka J. Baliui yra sudėtingas, daugiaplanis, įvairiopą informaciją teikiantis reiškinys, kuris turi būti vertinamas ne vien kaip estetiniu aspektu reikšminga kūryba. Mokslininkas ne kartą spaudoje pasisakė prieš lietuvių folkloristikoje įsigalėjusią literatūrologinį tautosakos tyrimo būdą: „Ilgą laiką į tautosaką pas mus buvo žiūrima

literatų akimis, ieškota tik estetinio grožio ir nesugebėta išvelgti, jog tautosaka yra daugiau negu liaudies dailioji literatūra — ji yra kartu ir jos kultūros istorija, psichologija ir filosofija; trumpai, nemokėta tautosakos vertinti ir jos tirti etniniu ar folkloristiniu požiūriu⁹. J. Balys neneigia, kad tautosaką gali, net turi nagrinėti literatai. Tačiau jis pabrėžia, kad tautosaka nėra grožinė kūryba ir kartu nėra joks literatų monopolis. Jei literatas nori rimtai rašyti tautosakos temomis, jis turi išmanyti folkloristinių problemų kompleksą¹⁰. Aptariamam klausimui J. Balys yra diskutavęs su rašytoju Baliu Sruoga, gynusiu literatų prioritetą tyrinėti tautosaką¹¹. Deklaruodamas savo poziciją J. Balys pateikia tokius argumentus: „Jei tautosaka yra literatūros istorija, tad kam gi jai steigiamos prie daugelio universitetų specialios katedros? Juk ir prie mūsų u-to 1934 m. rudenį buvo įsteigta etnikos katedra, tuo reikalu buvo nemaža pačių universiteto žmonių rašyta. <...> Tiesa, dar neseniai, o kai kur ir dabar, universitetuose tautosaka dėstoma prie tos tautos literatūros katedros. Bet juk ne taip seniai įsigijo kaip atskiros mokslo šakos pripažinimą ir atskiras katedras daugelis ir kitų „jaunųjų mokslų“, kaip istorija, sociologija, filologija, antropologija, geopolitika ir kt. Juk viduramžiuose ir fakultetų buvo mažiau, nors juose buvo dėstomi visų dabartinių mokslų pradai. Tai rodo atskirų mokslo disciplinų augimą ir diferencijavimąsi“¹². J. Balys primena, kad tautosaką mėgino savintis daugelis mokslų: „pirmiausia mitologija, tada literatūra, vėliau filologija ir galop ji išsivystė į savarankišką mokslo discipliną su savo metodais ir uždaviniais“¹³. Galiausiai J. Balys daro išvadą, kad nėra prasmės ginčytis, kieno monopolis yra tautosaka: literatų, kultūristų ar lingvistų. Visi joje gali rasti sau medžiagos bei darbo, tačiau visi turi žinoti savo vietą ir ribas¹⁴. Tad pasisakoma už įvairiapusį, kompleksinį tautosakos kaip sudėtingo tradicinės kultūros fenomeno tyrinėjimą.

Svarbiausias reikalavimas tautosakai kaip mokslinės analizės ir publikavimo objektui, J. Balio manymu, yra autentiškumas. Tautosakos kūriniai turintys būti tikrai liaudies, tiksliai užrašyti, be jokių prasimanymų ir stilizavimo¹⁵. Folkloristas pagrįstai apgailestauja, kad tautosaka, taip pat ir su ja susijusi mitologija „buvo įvairiems diletantams savotiška pramogų aikštė, tad nuolat ir nuolat tenka sijoti ir rankioti grūdus iš pelų — tai sunkus ir ne visados pavykstaš darbas“¹⁶. Viena iš priežasčių, dėl kurių archyvuose atsirado netikros liaudies kūrybos, laikoma ta aplinkybė, kad suintensyvėjus tautosakos rinkimui į šį darbą skatinti išitraukti aukštesniųjų mokyklų moksleiviai. Jų tautosakos rinkiniuose galima rasti nepatikimų kūrinių. Taip galėjo būti ne tik dėl kai kurių moksleivių nesąžiningumo ar neatidumo, bet ir dėl jų nesugebėjimo tinkamai klausinėti pateikėjus. Pats J. Balys buvo parengęs anketų tam tikromis temomis, kurios turėjusios pagelbėti renkant tautosaką. Tačiau moksleiviai ne visuomet mokėjo jomis naudotis. Pateikėjų atsakymai į kai kuriuos jiems pateiktus klausimus būdavo pernelgy tiesmukiški, nenatūralūs, be platesnio konteksto ir paaiškinimų. Tai pastebima kad ir J. Balio gana plačiai paskleistos anketos „Perkūnas ir velnias“ kai kuriuose atsakymuose (žr. LTR 757, 759, 828, 832, 1001). Dėl pasitaikančių netikslumų ir net prasimanymų moksleivių surinktoje tau-

tosakoje apgailestauja ir pats J. Balys. Jo manymu, sunkiausia atskirti prasi-manymus nuo tikrų dalykų tais atvejais, kai liaudies tradicija būna supinta su savo išsigalvojimais ir pagražinimais. Tada nebelieka nieko kita, kaip tik dėti klausuką. J. Balys prisipažįsta, kad jis pats savo darbuose pateikdavęs tokios šiek tiek abejotinos medžiagos, palikdamas ją vertinti skaitytojui¹⁷.

Kaip griežtas tautosakos vertintojas autentiškumo požiūriu J. Balys pa-sireiškė recenzuodamas Vinco Krėvės tautosakos rinkinius. 1936 m. kultū-ros žurnale „Vairas“ pasirodė J. Balio straipsnis „Dzūkų tautosakos falsifikacijos“¹⁸. Kaip žinoma, V. Krėvė savo surinktą tautosaką neretai sti-lizuodavo, keisdavo jos turinį, įterpdavo tautosakai nebūdingų tikrinių var-dų, tai yra savo nuožiūra ją „restauruodavo“, literatūriškai apdorodavo. J. Balys ypač aštriai kritikavo vadinamąsias V. Krėvės leidiniuose pateik-tas „šarūniškas“ dainas¹⁹. Ten figūruoja neįprastas lietuvių tautosakoje per-sonažas karalius Šarūnas, ypač suintrigavęs J. Balį. Nuvykęs į tuos Dzūkijos kaimus, kuriuose kadaise V. Krėvė rinko tautosaką, J. Balys tikrino, ar ga-lėjo egzistuoti rašytojo pateikti užrašymai. Nuodugniai patikrinus konsta-tuota, kad visos sutiktos dainininkės nežinojo „šarūniškų“ dainų. Jos padainavo tik panašias į V. Krėvės pateiktas dainas²⁰. Anot J. Balio, dainos apie Šarūną laikytinos individualios kūrybos pavyzdžiu²¹. Tik dalis V. Krė-vės užrašytų dainų pasirodė esančios autentiškos²². Į J. Balio straipsnį apie dzūkų tautosakos falsifikacijas ano meto visuomenėje buvo gyvai reaguo-ta. Straipsnis buvo įvardytas kaip „sensačinio pobūdžio“²³. Atsakydamas į oponentų vertinimus, J. Balys rašė: „Pataikauti aš nemoku, už man šventus įsitikinimus stovėsiu iki galo“²⁴. Tad J. Balys čia atsiskleidė kaip drąsus ir principingas kritikas, nepabūgęs viešai pademonstruoti visų pripažinto au-toriteto klaidų.

Būdamas pozityvistinės orientacijos ir abejodamas spekuliatyviai ku-riamų teorijų verte, J. Balys bene pagrindinį dėmesį savo folkloristinėje veikloje skyrė tautosakos rinkimui ir skelbimui. Kaip jis pats teigė, tauto-saką pradėjo užrašinėti dar būdamas trečios klasės mokiniu²⁵. Vėliau tą darbą tęsė mokydamasis Panevėžio mokytojų seminarijoje ir pirmininkau-damas Tautotyros ir senienų rinkimo draugijai. Kaip aktyvus tautosakos rinkėjas ir šio darbo organizuotojas J. Balys ypač daug nuveikė 1935–1944 m. vadovaudamas Lietuvių tautosakos archyvui (LTA). Tautosaka bu-vo renkama planingai, siekiant aprėpti tiek visus svarbiausius Lietuvos regionus, tiek visas tradicinės kultūros sritis. Surinkta medžiaga daugiau-sia buvo publikuojama LTA periodiniame leidinyje „Tautosakos darbai“. Nemaža tautosakos rinkinių J. Balys išsivežė emigruodamas iš Lietuvos. JAV tęsė savo kaip tautosakos rinkėjo darbą – užrašinėjo dainas ir saky-tinį folklorą lietuvių kolonijose.

Tiek Lietuvoje, tiek išeivijoje J. Balys parengė ir paskelbė visą seriją tautosakos publikacijų: kalendorinių švenčių tautosakos ir apeigų, žmo-gaus gyvenimo esminius etapus – gimimą, vestuves ir mirtį atspindinčią tautosaką bei papročių aprašymus, senuosius tikėjimus, mitologiją atsklei-džiančius rinkinius, atskirus tautosakos žanrus aprėpiančią tautosaką ir regioninius leidinius. J. Balys neabejojo, kad tam tikrais principais sukласi-

fikuota skelbiama tautosaka – neginčijamą vertę turinti liaudies kultūros dalis. Kol dar įmanoma buvo užrašyti tautosaką Lietuvos kaime ir emigracijoje tarp JAV lietuvių, J. Balys ir skyrė tam didžiausią dėmesį.

Tautosakos tekstų skelbimas ir tyrimas būtų neįmanomas prieš tai jų nesusisteminius. Surasti racionalią sistemą tautosakai klasifikuoti yra svarbu ne tik siekiant sutvarkyti milžinišką žodinės liaudies kūrybos lobyną, toji sistema ar jos elementai tampa tam tikru išėjties tašku moksliniuose tautosakos rūšių ir žanrų tyrinėjimuose. Tarpukario Lietuvoje tautosaka buvo telkiama archyvuose, tačiau iš esmės ji dar buvo nesuklasifikuota. J. Balys, 1933 m. nuvykęs į Suomiją, kur 1910 m. buvo sukurtas tarptautiniu tapęs Antti Aarnės pasakų katalogas, suvokė būtinybę sutvarkyti didžiulį lietuvių tautosakos masyvą, juk chaotiška medžiaga nebūtų prieinama nei Lietuvos, nei užsienio folkloristams. 1933 m. rudenį J. Balys ėmėsi aktyviai kataloginti lietuvių pasakas: pirmiausia iš spausdintų šaltinių, vėliau – 1934 m. vasarą sugrįžęs į Lietuvą – iš lietuvių mokslo draugijos ir lietuvių tautosakos archyvo fondų. Remdamasis A. Aarnės ir S. Thompsono pasakų katalogu, jis sukūrė lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogą²⁶. Kūrinių tipų anotacijas pateikė ne tik lietuvių, bet ir anglų kalba, kad informacija apie lietuvių pasakojamąją tautosaką būtų prieinama ir užsienio mokslininkams. Katalogas anuomet buvo teigiamai priimtas garsių Europos folkloristų. Pasakų tyrinėtojas Johannas Bolte katalogą įvertino kaip žymią lyginamojo pasakų tyrinėjimo pažangą²⁷. Oskaras Looritsas apie šį katalogą rašė: „Ši knyga yra itin įdomi kiekvienam liaudies pasakojimų tyrinėtojui, juo labiau kad indogermanišku požiūriu taip svarbus lietuvių repertuaras iki šiol taip mažai tebuvo žinomas“²⁸.

J. Balio katalogas aprėpė 16 000 tautosakos kūrinių. Dabar lietuvių tautosakos archyve pasakojamosios tautosakos variantų išaugo iki 100 000. Kuriamos naujos lietuvių pasakojamosios tautosakos klasifikavimo sistemos²⁹. Tačiau J. Balio padaryta pradžia anuomet – 1936 m. ir ilgu laikotarpiu po to – buvo reikšminga.

J. Balio patyrimas kataloginant lietuvių pasakojamąją tautosaką buvo naudingas jam emigravus į JAV. Blumingtone, Indianos universitete, jis buvo amerikiečių folkloristo S. Thompsono asistentu folkloro reikalams. J. Balys padėjo rengti S. Thompsono katalogo „Motif -Index of Folk -Literature“ antrąjį leidimą, pasiūlydamas įtraukti į jį tūkstančius naujų motyvų.

Sukūrus lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogą, iškilo dainų sistemavimo problema. J. Balys nesiėmė rengti visos dainuojamosios tautosakos klasifikavimo sistemos, nors tokį poreikį jautė ir spaudoje kėlė šį klausimą³⁰. Tačiau jis sudarė lietuvių baladžių motyvų apžvalgą. Vėliau Vašingtone buvo išleistas jo parengtas baladžių katalogas „Lithuanian Narrative Folksongs: A Description of Types and a Bibliography“ (1954)³². Jame išskirta 340 baladžių tipų, pateiktos jų turinio anotacijos, pastabos apie paplitimą kitų tautų folklore. Be to, knygoje skelbiama ir J. Balio sudaryta spausdintų lietuvių baladžių bibliografija.

J. Balys suvokė, kad lietuvių folkloristika kaip mokslas dar yra jaunas. Turimas patyrimas, darbo priemonės ir metodai ne visuomet leidžia daryti

tikslias ir toli einančias išvadas³³. J. Balys ieškojo racionalių, patikimų tautosakos tyrimo būdų. Vienu tokių jis laikė komparatyvistinį. Užsisklendus tik savo tradicinėje kultūroje, nepasižvalgius plačiau, neįvedus tautiniais laikomų reiškinių į tarptautinį kontekstą, neįmanoma nustatyti jų specifikos, dažnai ir kilmės bei raidos ypatumų. J. Balys taikė lyginamąjį metodą analizuodamas tiek dainas, tiek pasakojamąją tautosaką. Aiškindamas tautinių ir tarptautinių pradų santykių dainose, J. Balys konstatuoja, kad originaliausios yra lyriškos dainos. Pasakojamose dainose arba baladėse ir humoristinėse dainose yra daug keliaujančių arba tarptautinių temų ir motyvų. „Mūsų dainos daugiausia bendrumų turi su gudų ir ukrainiečių dainomis; antroje vietoje yra lenkų ir rusų dainos, o tik trečioje vietoje vokiečių. Vakarų Europos dainų temos dažniausiai mus pasiekė ne tiesiu ir artimiausiu keliu per vokiečius, bet aplinkiniu per slavus. Suomiška ir skandinaviška įtaka yra labai reta, bet pasitaiko. Iš savo pusės lietuviai darė įtakos suomių, gudų ir vokiečių liaudies poezijai. Bendrumai su latviais ne tiek remiasi sena giminyste, kiek vėlyvesniais abipusiais skoliniais. Iš lenkų lietuviai daugiausia skolinosi humoristines dainas“³⁴. Tad rytų ir vakarų slavai, latviai, vokiečiai, suomiai ir skandinavai – toks lyginimų (su lietuvių dainomis) arealas nubrėžiamas J. Balio. Čia į pirmą vietą jis iškėlė slavus. Kai kuriuose kituose jo tyrinėjimuose tie prioritetai šiek tiek keičiasi.

Tam tikro pobūdžio komparatyvistika buvo propaguojama Suomijoje istorinės-geografinės mokyklos atstovų. Šios mokyklos deklaruojama teorija padarė akivaizdžią įtaką J. Baliui. 1933 m. Suomijoje jis pradėjo rašyti studiją „Griaustinis ir velnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje“³⁵. Čia jis kaip tik ir panaudoja istorinį-geografinį metodą.

Studijoje sakmės apie Perkūno ir velnio kovą suskirstytos į tematines grupes. Siekiant atskleisti sakmės tipo geografinį paplitimą, pateikiami ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų tekstai: latvių, slavų, germanų, suomių, estų, rumunų. Kaip aiškina J. Balys, įvairių tautų sakmėse panašumų gali atsirasti dėl maždaug vienodos žmonių psichinės struktūros, kuri lemdavo tuos pačius materialinės ir dvasinės kultūros reiškinius. Tai jis vadina savaimingu kilimu, arba tiesiog savaimingumu. Būna ir kitokio pobūdžio analogijų, atsirandančių skolinantis. „Kiekvienu konkrečiu atveju reikia nustatyti, ar yra savaimingumas, ar skolinimasis“ – teigia J. Balys³⁶. Tyrinėjime daromos išvados apie sakmių geografinį paplitimą, jų atsiradimo vietą ir amžių. Teigiama, kad tikėjimai apie griaustinio dievo ir demonų nesantaiką ypač paplitę Šiaurės Europoje – Skandinavijoje. Šio krašto tradicijos galėjo veikti ir Lietuvą³⁷. Tačiau, anot J. Balio, ne visi aptariamose tematikos tikėjimai, paplitę Europoje, gali būti kildinami iš Skandinavijos. Pietų ir Vidurio Europos sakmės turėjo remtis koku nors bendru trečiu šaltiniu. Kur šio bendro šaltinio kilimo vieta, J. Balys tik svarsto – gal Indija, o gal Mesopotamija, – palikdamas klausimą neišspręstą³⁸. Tad istorinis-geografinis metodas J. Baliui iš tiesų buvo parankus, sprendžiant minėtos tematikos sakmių kilmės ir paplitimo problemą, tačiau visų jų genezės klausimų išaiškinti vis dėlto jam nepavyko.

J. Balio kaip etnologo pažiūras formavo ir kultūrinė-istorinė mokykla, susikūrusi Europoje XX a. pradžioje. Jos šalininkus telkė Vienoje 1906 m. pradėtas leisti žurnalas „Anthropos“. Pažymėtina, kad šios mokyklos atstovas buvo religijotyrininkas Wilhelmas Koopersas, J. Balio daktaro disertacijos vadovas. Be abejo, W. Koopersas galėjo padaryti įtaką savo mokiniui. Tačiau tikrasis kultūrinės istorinės krypties kūrėjas buvo Wilhelmas Schmidtas, kurio idėjomis J. Balys gyvai domėjosi. Apie šį etnologą J. Balys parašė ir 1938 m. paskelbė „Vaire“ straipsnį, kuriame išdėstė W. Schmidto pažiūras į kultūrą, religiją bei jų kaitos eigą³⁹. W. Schmidtas ypatingą reikšmę skyrė primityviausioms tautoms, jas suskirstė į tris tam tikrus ciklus, arba ratus. Tyrinėdamas primityviausias tautas (prokultūrės ciklo), W. Schmidtas padarė išvadą, kad pirminė žmonių bendruomeninio gyvenimo forma buvusi monogaminė šeima. Religijoje buvęs monoteizmas – tikėjimas viena Vyriausia Būtybe⁴⁰. Vėlyvesnėms religijos stadijoms būdinga dievų gausa aiškinta kaip Vyriausios Būtybės vaizdinio irimo pasekmė. Silpstant Vyriausiojo Dievo vaizdiniui, pirmykštėse religijose atsirado daugybė dievų su kiekvienam jų būdingomis veiklos sritimis, perimtomis iš Vyriausiojo Dievo. Panašiai lietuvių religijos pirminę formą ir jos raidą traktavo J. Balys. Jo teigimu, Vyriausia Būtybe lietuvių religijoje galėjo būti Perkūnas. Griausmo funkcijos pradžioje turėjo būti priskirtos vienam Dangaus Dievui. Suomių, graikų mitologijose Dangaus Dievas ir griausmo dievas yra ta pati būtybė. „Pirmykštėse tautose griausmas dažnai yra laikomas Vyriausio Dievo arba Aukščiausios Būtybės balsu ir bausmės įrankiu. Pačios pirmykštės tautos visada teturi labai mažą dievų, tikrai vieną labai neaiškiai įsivaizduojamą Vyriausią Būtybę. Jai priskiriama visa antgamtiška galia, jos valdžioje yra universumas, žinoma, tuo pačiu ir toks imponuojąs gamtos reiškinytis kaip griaustinis. Tik labiau išsivysčius žmogaus fantazijai, toliau pažengus kultūrai, sukuriama visas dievų Olimpas ir kiekvienas gamtos reiškinytis gauna savo skirtingą dievą, taip sudievinta visa gamta. Tada šios dalinės dievystės atima veik visą valdžią iš Vyriausios Būtybės, ji lieka tik miglotu simboliu, o neretai ir visai pamirštama“⁴¹. Šioje J. Balio suformuluotoje Vyriausiojo Dievo ir vėliau palengva susiformavusio politeizmo koncepcijoje aiški kultūrinės istorinės etnologijos krypties įtaka.

Nors J. Balys rėmėsi W. Schmidto, teigusio, kad tikėjimas Vyriausia Būtybe atsiradęs negamtišku būdu, bet per apreiškimą, teorija, tačiau iš esmės jis pats buvo blaivus realistas. Iš tokių pozicijų jis aiškino lietuvių mitologijos kilmę. Jo manymu, pats pirmasis visų mitologijų tikslas buvo grynai praktiškas. Žmogus norėjęs išvengti tam tikrų jam gresiančių pavojų, tikrų ar įsivaizduotų, norėjęs susidaryti palankias gamtines sąlygas, pagaliau atitinkamai nuteikti antgamtinę jėgą, kuriomis tikėjo⁴². Vadinasi, pagrindiniais veiksniais mitologijai atsirasti J. Balys laikė praktinius žmogaus poreikius ir jo baimės jausmą. Čia jis atsiskleidė kaip tikras materialistas.

Vertindamas objektyvų, realistinių, neutralų požiūrį, mitologijos tyrinėjimuose J. Balys vis dėlto nepasitikėjo kai kurių pozityvistinės orientacijos mokslininkų teorijomis ir jas gana griežtai kritikavo. Jam nepriimtina buvo Antonio Mierzyńskio, Aleksandro Brücknerio pernelyg supaprastinta lietu-

vių mitologijos samprata, tvirtinanti, kad senoji lietuvių religija buvo primityvi, kad lietuviai neturėjo stabų ir šventyklų, kulto tarnų. J. Balys pripažino, kad Lietuvoje iš tiesų nebuvo tokio organizuoto ir komplikuo­to Olimpo kaip Graikijoje ir senovės Romoje⁴³. Tačiau jis neneigė, kad lietuviai turėjo savo „maldyklas, stabus, kunigus“, išgyveno visus tris religijos raidos etapus ir turėjo vieno dievo sąvoką⁴⁴. Vis dėlto kai kuriais aspektais – visų pirma gamtos garbinimo pradinėje senosios religijos stadijoje akcentavimu – J. Balys siejosi su minėtų A. Mierzyńskiego, A. Brücknerio, taip pat su Petro Klimo pažiūromis. Kaip ir šie autoriai, J. Balys teigė, kad seniausiam lietuvių mitologijos periodui būdingas „gamtos gerbimas, būtent: kalnų ir akmenų, medžių ir miško, upių ir ežerų, žalčių“⁴⁵. Jis iš viso teigė lietuvių religijoje vyravus panteistinę pradą⁴⁶. Lietuvis jautėsi „didelio kosmoso dalimi ir kartu artimas ar net giminiškas visai gamtai: dangaus kūnams, augalams ir gyvuliams“⁴⁷. Kai kurių savo tezių J. Balys neaiškino, neargumentuodavo, pateikdamas tai kaip apriorinę poziciją. Kai kurios anuometiniame moksle susiformavusios koncepcijos atrodė esančios tikros ir visiškai patikimos. Vis dėlto ir esminiai požiūrio taškai moksle laikui bėgant, atrandant naujus faktus ir teorijas kinta arba iš viso paneigiami. Tokia bet kurio mokslo raidos logika.

Taigi J. Balys ieškojo tautosakos ir mitologijos tyrinėjimuose to, kas nesusiję su fantazavimais ir svaičiojimais, kas nekelia abejonių. Moksle jis vengė subjektyvumo, nesimėgavo stulbinančių, faktais nepagrįstų idėjų skelbimu. Galbūt dėl to J. Balio kūriniai nepasižymi originaliomis koncepcijomis, drąsiais atradimais. Tačiau dauguma šio mokslininko darbų, kuriuose paskelbti vertingi įvairiais požiūriais susisteminti tautosakos duomenys, iš tiesų yra patikimi, tikri ir, manykime, bus ilgaamžiai.

¹ *Jonas Balys*. Der Schamanismus in Malakka und Indonesien. – *Eranus: Commentationes Societatis philosophiae Lithuaniae*, vol. 3. K., 1935.

² *J. Balys*. Griaustinis ir velnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje. – *Tautosakos darbai*. K., 1939, [t.] 6.

³ *J. Balys*. Litauische Hochzeitsbräuche. – *Contributions of Baltic University*, 9. Hamburg, 1946; *J. Balys*. Lietuvių mitologija: 1. Senovės lietuvių dievaitis Perkūnas. – *Pėdsakai*. Fulda, 1946, Nr. 2; 2. Žemės dievaitė Žemyna. – *Pėdsakai*, Würzburg, 1947, Nr. 2–3; *J. Balys*. Fastnachtsbräuche in Litauen. – *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, Bd. 45, Heft 1. Basel, 1948; *J. Balys*. Die Sagen von den litauischen Feen. – *Die Nachbarn*, Bd. 1. Göttingen, 1947; *J. Balys*. Lietuvių tautosakos skaitymai, 1–2. Tübingen, 1947; *J. Balys*. Litauische Volksbräuche; volkskundliche Skizzen. – *Folk-Liv*, 12–13. Stockholm, 1948–1949.

⁴ Funk and Wagnalls Standart Dictionary of Folklore, Mythology and Legend, vol. 1 – 1949, vol. 2 – 1950, New York; Lietuvių enciklopedija. Boston, 1953–1985.

⁵ *J. Balys*. Lietuvių mitologiškos sakinės. London, 1956; *J. Balys*. Užburti lobiai: Lietuvių liaudies sakinės. London, 1958.

⁶ *J. Balys*. Lietuvių liaudies pasaulėjauta: tikėjimų ir papročių šviesoje. Čikaga, 1966.

⁷ Jono Balio spausdintų tautosakinių darbų bibliografija (1926–1989). Parengė Rita Repšienė. – *Tautosakos darbai*. V., 1993, [t.] 2(9); žr. taip pat: *Rita Repšienė*. Jono Balio tautosakinė veikla nuo 1944 iki 1990 metų. – *Ten pat*; *Norbertas Vėlius*. Jonas Balys (1909). – *Lietuvių mitologija*, t. 2. V., 1997.

- ⁸ *J. Balys*. Raštai, t. 1. Parengė R. Repšienė. V., 1998.
- ⁹ *J. Balys*. Dzūkų tautosakos falsifikacijos. — *Vairas*, 1936, Nr. 9, p. 23.
- ¹⁰ *J. Balys*. Dėl „Dzūkų tautosakos falsifikacijų“. — *Vairas*, 1936, Nr. 11, p. 288.
- ¹¹ *Balys Sruoga*. Mūsų tautosaka ir gyvenimas. — *Mūsų tautosaka*. K., 1935, [t.] 10, p. 198–216.
- ¹² *J. Balys*. Dėl „Dzūkų tautosakos falsifikacijų“, p. 291.
- ¹³ Ten pat, p. 292.
- ¹⁴ Ten pat.
- ¹⁵ *J. Balys*. Griaustinis ir velnias..., p. 5.
- ¹⁶ Ten pat.
- ¹⁷ Ten pat.
- ¹⁸ *J. Balys*. Dzūkų tautosakos falsifikacijos.
- ¹⁹ [V. Krėvės Mickevičiaus užrašytos dainos] — *Tauta ir žodis*. K., 1923, kn. 1. Dainos, V. Krėvės Mickevičiaus rinktos Subartonių, Gudakiemio ir kituose Merkinės parapijos sodž. 1903–1907 m. — *Tauta ir žodis*. K., 1924, kn. 2; *V. Krėvė Mickevičius*. Šarūnas. — *Mūsų tautosaka*. K., 1930, [t.] 1.
- ²⁰ *J. Balys*. Dzūkų tautosakos falsifikacijos, p. 29–32.
- ²¹ Ten pat, p. 28.
- ²² Ten pat, p. 36.
- ²³ *J. Balys*. Dėl „Dzūkų tautosakos falsifikacijų“, p. 284.
- ²⁴ Ten pat, p. 297.
- ²⁵ *J. Balys*. Liaudies magija ir medicina. — *Lietuvių tautosakos lobynas*, 2. Bloomington, Ind., 1951, p. 5.
- ²⁶ *J. Balys*. Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas. — *Tautosakos darbai*. K., 1936, [t.] 2, p. X.
- ²⁷ *J. Balys*. Tautosakos leidimo reikalai. — *Vairas*, 1938, Nr. 2, p. 79.
- ²⁸ Ten pat.
- ²⁹ Bronislava Kerbelytė rašo „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą“, kurio I tomas jau šiomet turėtų būti išleistas.
- ³⁰ *J. Balys*. Tautosakos leidimo reikalai, p. 77.
- ³¹ *J. Balys*. Lietuvių liaudies baladės: motyvų apžvalga ir palyginimai (perspausdinta iš „Židinio“, t. XXVIII, Nr. 8–9, 10). K., 1938.
- ³² *J. Balys*. Lithuanian Narrative Folksongs : A Description of Types and a Bibliography. — *A Treasury of Lithuanian Folklore*, IV. Washington, 1954.
- ³³ *J. Balys*. Raštai, t. 1, p. 106.
- ³⁴ Lietuvių dainos Amerikoje : Pasakojamosios dainos ir baladės. Surinko ir suredagavo Jonas Balys. — *Lietuvių tautosakos lobynas*, 5. Boston, 1958, p. XXXIX.
- ³⁵ *J. Balys*. Griaustinis ir velnias...
- ³⁶ Ten pat, p. 197.
- ³⁷ Ten pat, p. 200–202.
- ³⁸ Ten pat, p. 201.
- ³⁹ *J. Balys*. Etnologas Wilhelm Schmidt. — *Vairas*, 1938, Nr. 6.
- ⁴⁰ Ten pat, p. 346.
- ⁴¹ *J. Balys*. Lietuvių mitologija : 1. Senovės lietuvių dievaitis Perkūnas, p. 28; žr. taip pat: *J. Balys*. Lietuvių tautosakos skaitymai, 1, p. 13.
- ⁴² *J. Balys*. Lietuvių mitologiškos saktės, p. 10.
- ⁴³ *J. Balys*. Ar senovės lietuviai turėjo stabų? — *Jaunoji Lietuva*, 1929, Nr. 9, p. 44–46; Nr. 10, p. 40–45.
- ⁴⁴ *J. Balys*. Ar senovės lietuviai turėjo stabų? — *Jaunoji Lietuva*, 1929, Nr. 8, p. 35.
- ⁴⁵ *J. Balys*. Lietuvių liaudies pasaulėjauta..., p. 111.
- ⁴⁶ *J. Balys*. Mokslas religijų istorijoje. — *Aidai*, 1954, Nr. 1, p. 41.
- ⁴⁷ *J. Balys*. Dievai ir dvasios. — *Lietuvių enciklopedija*, t. 15. Boston, 1968, p. 473.

THE CRITERIA OF FOLKLORE VALUE AND ITS RESEARCH METHODS IN THE WORKS OF JONAS BALYS

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Summary

The article is devoted to a famous Lithuanian folklorist and ethnologist Jonas Balys, the 90th anniversary of whom is due this year. Having contributed to the process of the development of folklore studies as a science greatly, he is duly considered to have been one of the most active and most prolific Lithuanian folklorists. Jonas Balys started his scientific activity in Lithuania, but later (with the 1944-year emigration to the West) he continued his studies in Germany and the USA.

J. Balys deems folklore a complex, versatile, informative phenomenon, which has to be valued not only from the esthetical point of view. The most essential requirement for folklore as an object of scientific investigation and publication, to Balys' mind, is its authenticity. Perceiving the importance of folklore as an important part of national culture, he devoted most of his time to folklore collection, publication and systematization. In addition, Balys studied the genres of Lithuanian folklore, customs and mythology. His folkloristic analysis is based on the moulded methods (propagated by historical-geographical and cultural-historical schools) established in the Europe of the first part of the century. J. Balys neither tolerated nor personally declared astounding hypotheses, brave discoveries. He was a scholar, who avoided taking risks, but always maintained a positivist tendency in Lithuanian folklore science.